

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE

1867

Karsai László: A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944

Pogány Ágnes: Magyarország deviza- és árfolyampolitikája a német „Új Gazdasági Rend”-ben

Tóth Imre: Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939)

Simon Attila: Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban

Katona Eszter: Az olasz fasizmus bukása és a Franco-rendszer

Randolph L. Braham: Mentőakciók Magyarországon. Mítoszok és a valóság

Deák István: Hadviselők és ellenállók

TÁJÉKOZTATÓ

Tisztelt Szerzőnk!

1. A szerkesztőség arra kéri Önt, hogy — lehetősége szerint — kézirati szövegét számítógépes szövegszerkesztővel készítse, és lemezen adja le. Amennyiben lehetséges, használja a Word for Windows szövegszerkesztő valamelyik verzióját, a szöveget rich text (*.rtf) formában mentse el. A szöveget balra zártan írja, s a kurziválás, kövérítés és jegyzetszámolás kivételével azt ne formázza. Külön kérjük, hogy a beszúrás menü szimbólum pontját ne használja, mert az így bevitt jelek vagy betűk a konvertálás során eltűnnek. Javasoljuk viszont, hogy az egyes betűcsoportokból a „Character Map” segítségével (alt+szám) válassza ki az ön számára szükséges jeleket, betűket. Felhívjuk a figyelmét arra is, hogy az írásjelek a szöveghez tartoznak, s azokat semmiképpen ne a jegyzetszámok után, hanem elé tegye.

2. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek eredeti előfordulásának kivételével — arab számmal tüntesse fel. A kiemelendő szöveget gépelés esetén aláhúzással jelölje, ha számítógéppel készíti, használja a kurziválási lehetőséget. (A jegyzetekben csak a szerzők nevét kurziváljuk, szerkesztőjét, összeállítóját, valamint címet nem!) Az idegen nyelvű szöveget magyarra fordítva közöljük; eltérő értelmezés esetén mindkét nyelven.

3. Felhívjuk szerzőink figyelmét arra, hogy csak a fentiek alapján készült írásokat tudjuk átvenni közlésre, az attól eltérően formázott cikkeket javításra visszaadjuk szerzőnek.

4. Kérjük arra, hogy — a jelenlegi adózási jogszabályokat figyelembe véve — személyi adatait, vagy annak változásait (munkahelyi és lakáscímét, telefonszámát, beosztását, tudományos fokozatát, nyelvtudását és érdeklődési körét [ez utóbbi kettő a szerkesztőség számára nyújt információt arra vonatkozóan, hogy milyen témájú és nyelvű könyvet tud ismertetni a folyóirat hasábjain]) közölje a szerkesztőséggel. A munkahely és a tudományos fokozat megjelölése az egyes számok munkatársi jegyzéke pontos összeállításához, az esetleges reklamációk elkerüléséhez is szükséges. Kérjük, hogy adóazonosító és ún. TAJ-számát is adja meg, mert az adózási jogszabályok miatt csak ennek ismeretében fizethetjük ki szerzőink honoráriumát; ha rendelkezik bankszámlával, akkor számlaszámát is kérjük megadni, mert ebben az esetben honoráriumát átutaljuk. Szükségünk van egy olyan igazolásra is, amelyben munkaadója közli, hogy az ön Tb-járulékát rendszeresen befizeti. A honorárium kifizetésekor bekért nyilatkozat nem lehet egy hónapnál régebbi. Új szerzőinknek adatlapot küldünk, hogy a fenti adatokat közöljék velünk.

5. A tanulmányokról és cikkekről különlenyomatot készítettünk. A különlenyomatok mellett szerzőink egy tiszteletpéldányt is kapnak a megjelent számból.

6. Internetes honlapunk (www.szazadok.hu) beindulásával párhuzamosan arra is lehetőséget adunk szerzőinknek, hogy a Századok nyomtatott számában hely- és pénzhány miatt nem közölt (akár színes) mellékleteket honlapunkon megjelentessék. Ugyancsak módjuk van arra is, hogy dokumentumokat, újonnan fellelt forrásokat itt közöljenek.

7. Az internetes megjelenés olvasóink számára is biztosítja a véleménnyilvánítás lehetőségét akár az egyes számok egésze, akár egyes cikkek vonatkozásában. Szerkesztőségünk kifejezetten kéri a folyóirat olvasóit, hogy kritikai észrevételeikkel is segítsék munkánkat.

Terjesztés

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központja (ÜLK). **Belföldi előfizetés:** Budapesten a Budapesti Postaigazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáiban, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. *Levélcím:* HELIR 1900. Vidéken: a postáknál és kézbesítőknél. **Külföldi előfizetés:** Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. *Levélcím:* HELIR 1900 Budapest, **e-mail:** hirlapelofizetes@posta.hu Példányonként megvásárolható a Kis Magiszter könyvesboltban, 1053 Budapest, Magyar u. 40. Tel.: (06-1) 327-77-96. Külföldön terjeszti a Jóbarát '92 BT. H-1277 Budapest, Pf.: 80. Tel/fax: (00-36-1) 201-84-48 és a Batthyány Kultur-Press Kft, H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. T/F.: (00-36-1) 201-88-91.

Előfizetési díj egy évre: 3000,-Ft

Egy szám ára: 500,-Ft

Tisztelt Olvasóink!

Megjelent a *Századok 1867–1880 CD-ROM*, valamint a *Századok 1994–2003 CD-ROM* az Arcanum Kft kiadásában.

A folyóirat hatalmas anyagából: az első CD az indulás utáni tizennégy évfolyam (1867–1880), a második pedig az utolsó tíz év (1994–2003) nyomtatásban megjelenttel megegyező anyagát tárja elektronikus formában az olvasó elé.

Az adatbázis ún. teljes szövegű keresőprogrammal készült, amellyel az összes szóra, kifejezésre vagy az írások címekre, szerzőire lehet keresni. A kiadvány tartalmazza az eredeti papírkiadvány oldalszámait is.

A CD-ROM-ok megrendelhetők, ill. megvásárolhatók az Arcanum Adatbázis Kft.-nél. Személyesen: 1115 Budapest, Fejér Lipót u. 12. (bejárat a Halmi utcáról)

Postai megrendeléssel: 1507 Budapest, Pf. 99.

Telefonon: 481-0900

E-mailben: arcadat@axelero.hu

Interneten: www.arcanum.hu/megrendelo.htm

Az egyes CD-k ára 6250 Ft/db (az ár tartalmazza a 20% ÁFÁ-t), postai megrendelés esetén a postaköltséget az Arcanum Kft állja.

**A SZÁZADOK INTERNETES HONLAPJÁNAK
CÍME:**

www.szazadok.hu

SZÁZADOK

www.szazadok.hu

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA
SZERKESZTŐSÉG: H-1014 BUDAPEST, I. ÚRI U. 53.
TELEFON/FAX: (36-1) 355-77-72
138. ÉVFOLYAM 2004. 6. SZÁM

A SZÁZADOK ALAPÍTÁSÁNAK ÉVE 1867

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BLAZOVICH LÁSZLÓ, BONA GÁBOR, FEITL ISTVÁN, FONT MÁRTA, GERŐ
ANDRÁS, GYARMATI GYÖRGY, HILLER ISTVÁN, IZSÁK LAJOS, KALMÁR
JÁNOS, KÓNYA SÁNDOR, KOSÁRY DOMOKOS, KUBINYI ANDRÁS, MONOK
ISTVÁN, NIEDERHAUSER EMIL, PAJKOSSY GÁBOR, PÁLFFY GÉZA,
PRITZ PÁL (a szerkesztőbizottság elnöke), ROMSICS IGNÁC, SIPOS PÉTER,
SZÁSZ ZOLTÁN, SZENDE KATALIN, VIDA ISTVÁN, ZSOLDOS ATTILA

Szerkesztők: PÁL LAJOS (felelős szerkesztő), PÁLFFY GÉZA, URBÁN ALADÁR,
ZEIDLER MIKLÓS, ZSOLDOS ATTILA

E-mail: h5944pal@ella.hu

Tartalomjegyzék

TANULMÁNYOK

<i>Karsai László:</i> A magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1920–1944	1285
<i>Pogány Ágnes:</i> Magyarország deviza- és árfolyampolitikája a német „Új Gazdasági Rend”-ben	1305

KÖZLEMÉNYEK

<i>Tóth Imre:</i> Nyugat-Magyarország és Burgenland a német külpolitikában (1922–1939)	1327
<i>Simon Attila:</i> Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban.	1361
<i>Katona Eszter:</i> Az olasz fasizmus bukása és a Franco-rendszer.	1381

JELEN IDŐBEN A MÚLTRÓL

<i>Randolph L. Braham:</i> Mentőakciók Magyarországon. Mítoszok és a valóság	1393
--	------

FIGYELŐ

<i>Deák István:</i> Hadviselők és ellenállók.	1417
---	------

BESZÁMOLÓ

A kommunizmus és az élithek Közép-Európában. Konferencia a párizsi École Normale Supérieure-on, 2004. április 2–3. (<i>Abonyi Balázs</i>)	1427
--	------

Magyar-brit kapcsolatok 1848-tól napjainkig. A Londoni Magyar Kulturális Központ és a Londoni Egyetem Közép-Kelet-Európai Tanszéke által 2004. április 16–17-én megrendezett konferenciáról (<i>Beretzky Ágnes</i>)	1431
Magyarország az I. világháborúban. Konferencia Szegeden 2004. június 28-án (<i>ifj. Bertényi Iván</i>)	1440
A Magyar Történelmi Társulat 2004. évi szeptemberi ülése (<i>Varga Gergely</i>)	1448
Nemzetközi konferencia az I. világháborúról a Hadtörténeti Intézetben	1453
<i>Hajdu Tibor</i> : Emlékezet és valóság. A magyar politika vezéralakjai a világháborúban	1454
<i>Litván György</i> : A sajtó áthangolódása 1914 őszén	1462
<i>Vörös Boldizsár</i> : A jelen és a közelmúlt történetének tanítása – világháborúban és „világforradalomban”	1468

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Lévai Csaba</i> : A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszmétörténeti háttéréről (Ism.: <i>Bódy Pál</i>)	1478
<i>Várdy Béla</i> : Magyarok az újvilágban (Ism.: <i>Csorba László</i>)	1481
<i>Ress Imre</i> : Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában (Ism.: <i>Niederhauser Emil</i>)	1486
<i>Bódy Zsombor</i> : Egy társadalmi osztály születése. A magántisztviselők társadalomtörténete 1890–1938 (Ism.: <i>Szívós Erika</i>)	1490
Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932–1936. Antal István sajtófőnök emlékiratai (Ism.: <i>Pritz Pál</i>)	1498

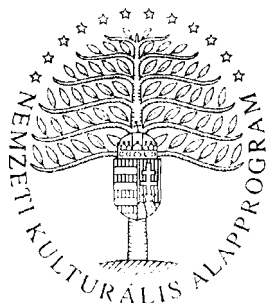
KRÓNIKA

Vass Henrik emlékére (1915–2004) (<i>Sipos Péter</i>)	1501
---	------

*E számunk a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány
támogatásával jelent meg*

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

SZÁZADOK

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT FOLYÓIRATA

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1867

KÜLÖNLENYOMAT

6. SZÁM

AZ OLASZ FASIZMUS BUKÁSA ÉS A FRANCO-RENDSZER

1943. július 25. nemcsak az olasz fasiszta diktatúra bukását jelentette, hanem egy olyan politikai mozgalom végét is, amely több mint húsz éven át meghatározta Olaszország történelmét. Mussolini bukása nagy jelentőségű volt a második világháború további menetében, de talán még nagyobb hatást gyakorolt Spanyolország világháborúval szembeni álláspontjára. Jelen tanulmány célja bemutatni az olasz fasizmus bukásának spanyolországi hatását.

Mint ismeretes, a Franco-rezsim szoros kapcsolatokat tartott fenn az olasz fasiszta rendszerrel különösen a spanyol polgárháború (1936–1939) óta, melyben az olasz (és német) segítség nagymértékben hozzájárult a nacionalista tábor győzelméhez, s ezzel Franco hatalomra jutásához. A polgárháború vége után alig néhány hónappal robbant ki a világháború, melyben Spanyolország nem vett részt hadviselő félként.¹

Olaszország példáját követve a háború kirobbanásakor, 1939 szeptemberében Spanyolország deklarálta semlegességét, 1940 júniusában azonban, Olaszország hadba lépése után két nappal, a spanyol kormány a nem hadviselő pozícióra tért át.² A szövetségesek előtt is úgy tűnt, hogy Spanyolország az olasz mintát követve lépésről lépésre egyre inkább az intervenció felé sodródik.

Olaszország hadba lépése elsősorban Mussolini személyes döntése volt, és nem vette figyelembe az olasz katonai vezetők véleményét, akik szerint az olasz hadsereg felkészültsége mindössze 40%-os volt.³ A Duce álma mindig is egy mediterrán birodalom létrehozása volt, s ennek megvalósítására jó alkalomnak kínálkozott az ország hadba léptetése néhány héttel Franciaország összeomlása előtt. Mussolini reménye az volt, hogy kis véráldozattal nagy hadizsákmányt fog szerezni országának. Az olasz diktátornak azonban hamarosan csalódnia kellett. Hitler érdekei ugyanis nem estek egybe Mussolini céljaival, tekintve, hogy a Führer számára a Földközi-tenger medencéje csak másodlagos hadszíntér volt. Olaszország hadiszereplése már az 1942-es esztendőben is kritikus volt, azonban 1943 elejétől kezdve megalázó vereségek sorát kellett elviselnie az olasz hadseregnek.⁴ A teljes megsemmisülés elől — Hitler nem kis bosszúságára — az olaszok csak a német beavatkozásnak köszönhetően tudtak megmenekülni. Az olasz kálvária utolsó állomása a szövetségesek szicíliai partraszállása volt 1943. július 10-én. Ekkor Mus-

¹ Spanyolország a második világháborúban csak a Kék Hadosztály (*División Azul*) szovjet frontra való kiküldésével vett részt. Franco azonban hangsúlyozta, hogy ezzel országa nem vált hadviselővé, csak a kommunizmus elleni harcban vállalt szolidaritását fejezte ki.

² Ezt 1940. június 14-én hozta nyilvánosságra a *Boletín Oficial del Estado*.

³ *Ormos Mária*: Mussolini. I–II. köt. Budapest, Polg-Art, 2000. II. köt. 464.

⁴ Januárban Líbiát, májusban Tuniszt veszítették el. Május 13-án 250 ezer német és olasz katona fegyverletételével Afrikában véget ért a háború.

solini természetesen már el akart volna szakadni német szövetségétől, azonban ennek módját nem sikerült megtalálnia.

Az olasz belpolitika fordulatainak bemutatásához utalnunk kell néhány előzményre. A fasiszta ellenzék egyszer már megkísérelte eltávolítani Mussolinit a hatalomból 1942/43 fordulóján. Ekkor Dino Grandi, Giuseppe Bottai, Galeazzo Ciano és Luigi Federzoni — akik a július 24–25-i eseményeknek főszereplői is lettek — terveket készítettek Mussolini hatalomból való kiiktatására. A királlyal is felvették a kapcsolatot, aki szintén megelégedte Mussolini politikáját, mely az országot a szakadék szélére sodorta. Az ellenzék ekkor még csak Mussolinit akarta eliminálni, a fasizmust nem állt szándékában lerombolni. Kis Aladár szavaival élve ún. „monarcho-fasizmust” akart, mely a rezsim bizonyos demokratizálását jelentette volna. A fasiszta ellenzék első kísérlete azonban nem járt sikerrel, a Duce értesült az összeesküvésről és idejében leszerelte az akciót. Egykori híveit leváltotta, még sógorától, Ciano gróftól is megvált. Ezután Mussolini a külügyi tárcát már magának tartotta fenn, hátba támadói helyébe pedig addig ismeretlen, másodvonalbeli fasisztákat állított. Ám ezek a döntések sem tudták már feltartóztatni az események menetét.⁵

Július 24-én este összeült a Fasiszta Nagytanács,⁶ ahol a résztvevők 19 igen és 7 nem szavazattal, 1 tartózkodás mellett elfogadták Grandi határozati javaslatát, mely kimondta, hogy a király veszi át a hatalmat a hadsereg felett, s hogy ugyancsak a királyt illeti meg a hadüzenet és a békekötés joga. Ez a javaslat egyet jelentett Mussolini teljes hatalomvesztésével. Ezek az események tehát már nemcsak az olasz belpolitikát érintették, hanem fontos következményekkel jártak Olaszország külpolitikájára és háborús pozíciójára nézve is.

Az olaszországi drasztikus változások másnapján, július 25-én Spanyolország fontos szereplőként került már szóba, ugyanis Grandi a király előtt azt is indítványozta, hogy Mussolini bukását azonnali fegyverszünet kövesse. E célból felajánlkozott, hogy személyesen utazik Madridba, ahol felkeresi a brit nagykövetet, Hoare-t — aki egyébként személyes ismerőse volt Grandinak —, hogy tárgyalásokat kezdjen a szövetségesekkel. Ugyanezen a napon III. Viktor Emánuel király kihallgatáson fogadta Mussolinist, akit a palotából távozóban letartóztattak. A bukott diktátor helyére a király Pietro Badoglio tábornagyot nevezte ki.

Az olasz nép az utcákat elárasztva ünnepelte Mussolini bukásának hírét, s az antifasiszta mozgalom erősödésének hatására a király augusztus 2-án betiltotta a Nemzeti Fasiszta Pártot, feloszlatta a fasiszta szervezeteket, milíciákat, osztagokat, vagyis eltörölte a fasizmus minden állami és jogi intézményét.⁷ A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a fasizmus bukása milyen hatással volt a spanyolországi Franco-diktatúrára?

A spanyol kül-, és belpolitikára gyakorolt olasz befolyás a spanyol polgárháború óta igen jelentős volt.⁸ Mint ismeretes, Olaszország (a hitleri Németország-

⁵ Kis Aladár: Olaszország története 1748–1970. Budapest, Akadémiai, 1990. 225.

⁶ A Fasiszta Nagytanács gyűléséről részletesebben lásd: Jacques De Launay: A fasizmus végnapjai Európában. Budapest, Európa, 1975. 7–34.

⁷ Kis: i. m. 227–228.

⁸ A polgárháborús olasz segítség bemutatásával sok munka foglalkozik. E széles bibliográfiából csak néhány fontosabbat emelünk ki: Antony Beevor: A spanyol polgárháború. Budapest, Európa, 2002. Hugh Thomas: The Spanish Civil War. 3rd ed. London, Hamish Hamilton, 1977. Gabriel

gal együtt) a katonai felkelés első pillanatától jelentős támogatást nyújtott a nacionalista tábornak. E segítségnek köszönhetően Franco tábornok kettős értelemben is adósa volt Mussolininak: egyfelől anyagilag — hiszen vissza kellett fizetnie az olasz kölcsönt⁹ —, másfelől morálisan.

Amikor Olaszország még nem volt hadviselő (és Spanyolország semleges volt), Mussolini számított Francóra egy lehetséges semleges tömb megalakításában. Amikor Olaszország hadba lépett, Spanyolország a nem hadviselő pozícióra váltotta semlegességét.¹⁰ A háborúba lépés szándékáról Mussolini két hónappal korábban értesítette a Caudillót,¹¹ és Franco volt az egyetlen, akivel egy nappal annak megvalósítása előtt levélben közölte az olasz lépést.¹² A dokumentumok, valamint Spanyolország magatartásának ismeretében úgy tűnik, mintha Franco mindig egy lépés távolságból követte volna a Ducét s Olaszországot. Franco taktikája pedig, úgy tűnt, beválik: mindig kívarta az olasz lépések következményeit, és csak azok ismeretében szánta rá magát az újabb döntésre. Követte Olaszországot, amikor az a semlegességet a nem hadviseléssel váltotta fel, azonban — tanulva az olasz kudarcokból — nem vált hadviselővé, mint ahogy azt Mussolini tette 1940 nyarán. Ebből a szempontból Franco jó taktikusnak bizonyult.

A legújabb kutatások eredményei azonban megingatták a spanyol diktátorról kialakult mítoszt, mely szerint valóban Franco óvatossága és elővigyázatossága mentette meg Spanyolországot a háborús kalandtól.¹³ Nemrég megnyitott ka-

Jackson: The Spanish Republic and the Civil War, 1931–1939. Princeton, Princeton University, 1965. John F. Coverdale: I fascisti italiani alla guerra di Spagna, Bari, Laterza, 1977. Uő: I primi volontari italiani nell'esercito di Franco. Storia Contemporanea, settembre 1971. 545–554. Massimo Mazzetti: I contatti del governo italiano con i cospiratori militanti spagnoli prima del luglio 1936. Storia Contemporanea, dicembre 1979. 1181–1194. Javier Tusell – Ismael Sáiz: Fascistas en España: la intervención italiana en la Guerra Civil a través de los telegramas de la „Misión militar italiana en España”. Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1981. Anderle Adám: Spanyolország története. Budapest, Móra, 1992. 130–131. Gömöri Endre: A „vezércsel” Franco és Hitler: a hintapolitika iskolája. Budapest, Akadémiai, 1989. Ormos: i. m. II. köt. 417–429. A témában a legfrissebb mű, mely a legújabb kutatások eredményeit összegzi: Morten Heiberg: Emperadores del Mediterráneo. Franco, Mussolini y la guerra civil española. Barcelona, Crítica, 2003.

⁹ 1940. május 15-én került aláírásra az az egyezmény, mely rögzítette a kölcsön visszafizetésének feltételeit: az összeget 5 milliárd líraban állapították meg, a törlesztést pedig 1942. december 31-től kezdve 25 éven át kellett teljesíteni. E témára vonatkozó dokumentációt lásd: I Documenti Diplomatici Italiani. Nona Serie: 1939–1943. (DDI, IX. Serie.) Vol. I–X. Roma, Instituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1954–1990. I. köt. 363. sz. (222.), 656. sz. (408.), 708. sz. (442.), II. köt. 295. sz. (249.), III. köt. 298. sz. (253.), 365. sz. (310.)

¹⁰ A spanyol semlegesség módosítására közvetlenül Olaszország hadbalépése után került sor. Ez a lépés a szövetségeseik szemében egyértelműen úgy tűnt, hogy Olaszországhoz hasonlóan Spanyolország is az intervenció felé halad. Hitler egyébként is fokozott nyomást gyakorolt Francóra, mivel Gibraltárra vonatkozó terveiben nem tudta volna nélkülözni Spanyolország részvételét. Két találkozóra is sor került, melyek célja Franco meggyőzése volt: az első Franco és Hitler között Hendaye-ban került megrendezésre (1940. október 23.), a második találkozó Franco és Mussolini között zajlott Bordigherában (1941. február 12.). Azonban ezek a találkozók nem hozták meg a Hitler által remélt eredményeket, Franco nem hozott konkrét döntést. A németek ezután megbizonyosodtak arról, hogy Franco ingadozó magatartása egyértelműen azt bizonyította, hogy — bizonyos garanciák nélkül — nem áll szándékában országát hadba léptetni. Ezek az igények (anyag, katonai támogatás, területi revindikációk teljesítése) pedig túl magasak voltak ahhoz képest, amit a spanyol fél cserébe adni tudott volna a tengelyhatalmaknak háborús részvételével.

¹¹ DDI, IX. Serie. III. köt. 726. sz. (623–624.)

¹² DDI, IX. Serie. IV. köt. 827. sz. (620.)

¹³ A témában bővebben lásd: Manuel Ros Agudo: La guerra secreta de Franco 1939–1945. Barcelona, Crítica, 2002.

tonai levéltárak iratanyagaiból kiderült, hogy a spanyol diktátornak már a világháború kitörése előtt is voltak offenzív tervei. Konkrét katonai tervezetek születtek már 1939 nyarán Gibraltár elfoglalására,¹⁴ s ennek dokumentációja alátámasztja, hogy ezek nem légből kapott ötletek voltak.¹⁵ Az elmúlt öt évben számos olyan dokumentum került nyilvánosságra, melyek leleplezik, hogy Franco — minden óvatosságot feledve és a hároméves polgárháborúból alig kilábalva — már 1939 októberében háborúra készült, és korántsem akart semleges maradni. A Caudillo ekkor még mindezt pusztán saját „számlájára” tervezte, hisz a németek csak 1940 nyarától kezdtek komolyabb nyomást gyakorolni, hogy intervencióra bírják Spanyolországot. Hogy Spanyolország mégsem lett hadviselő állam, az jórészt a körülményeknek volt köszönhető, és nem teljesen Franco ügyességének, amint ezt a Franco-hagiográfia sokáig állította.

Az olasz–spanyol kapcsolatok vizsgálatakor meg kell említenünk Ramón Serrano Suñert,¹⁶ aki 1942. szeptember 12-ig viselte a spanyol külügyminiszteri tisztséget. Serrano Suñer igen kedvelt és szívesen látott személy volt az olasz politikai körökben, többször tett látogatást Olaszországban, vendégeskedett Mussolininál és Cianónál is. Az olasz sajtó nem véletlenül nevezte „Olaszország emberének” (l'uomo d'Italia) Serrano Suñert, aki egyébként a spanyol polgárháború befejezése után szinte azonnal baráti látogatást tett Rómában, kifejezve Olaszországnak a spanyol nép háláját a polgárháborúban nyújtott támogatásért. Serrano Suñer révén az olasz befolyás a spanyol belpolitikában is jól érződött a világháború első éveitől. Azonban hatalma 1942 szeptemberében véget ért, amikor Franco úgy döntött, hogy leváltja a külügyi poszt éléről. Ekkor úgy tűnt, többé nem lesz óvatos követője az olasz külpolitikának, hanem taktikát változtat, s egy lépéssel megelőzi Mussolinit. Ugyanis a Serrano Suñert váltó új külügyminiszterrel, Francisco Gómez-Jordana Souza gróffal a spanyol háborús külpolitika ismét a semlegesség felé vette az irányt, s távolodni kezdett az olasz modelltől. Gómez-Jordana megfontolt és mérsékelt — sokak szemében szürke — egyéniség volt, azonban nagyrészt neki köszönhetően tudta Spanyolország megőrizni semlegességét a második világháborúban.

Annak ellenére, hogy Serrano Suñer már jó egy éve nem töltött be vezető szerepet a spanyol külpolitikában, az olasz fasiszmus összeomlásának pillanatában a két ország közötti kapcsolat még látszólag zavartalan volt. A Duce bukását megelőző közvetlen hónapokban Olaszország és Spanyolország kölcsönös figyelemmel fordult egymás felé. A római spanyol nagykövet, Raimundo Fernández Cuesta y Morelo,¹⁷ jó kapcsolatokat alakított ki olasz fasiszta vezetőkkel, így közvetlen közletről lehetett tanúja a Mussolini által megálmódott rezsim széthullásá-

¹⁴ Hitler számára csak 1940 nyarától értékelődött fel és vált fontossá Gibraltár. Ennek elfoglalása céljából készült a Félix-terv, melyhez azonban elengedhetetlen lett volna a spanyolok hadba léptetése.

¹⁵ Manuel Ros Agudo: Preparativos secretos de Franco para atacar Gibraltar (1939–1941). Cuadernos de Historia Contemporánea 2001/23. 299–313.

¹⁶ A spanyol külpolitika egykori meghatározó egyénisége 2003. szeptember 1-én, 102 éves korában hunyt el.

¹⁷ Fernández Cuesta y Morelo gyerekkori barátja volt José Antonio Primo de Riverának, a spanyol Falange alapítójának. Személyében 1942 októberében egy élvonalbeli falangistát neveztek ki a római nagyköveti posztra.

nak. Első jelentései egyikében tájékoztatta a spanyol külügyminisztert arról, hogy az olasz katonai körök egyöntetű véleménye az, hogy lehetetlen a háború megnyerése, ezért a különbéke pártján állnak. Arról is beszámolt, hogy a katonai kudarcok hatására a fasizmus — és Mussolini — népszerűsége egyre jobban visszaesett. Ennek ellenére, összességében a spanyol nagykövet úgy vélte, nem valószínű, hogy felkelés következne be, mivel a Nemzeti Fasiszta Párt még képes a hatalom megőrzésére.¹⁸ Mussolini hanyatló népszerűsége ellenére Fernández Cuesta úgy vélte, hogy „Mussolini helyzete nagyon szilárd”¹⁹. Azonban azt is világosan látta, hogy „ha az olasz-német erők nem aratnak mihamarabb valamilyen katonai sikert, akkor [Olaszország], mely erkölcsileg egyébként is igen mélyen van, teljesen demoralizálódni fog”.²⁰

A szövetségesek szicíliai partraszállása után Fernández Cuesta az olasz hazafias reakció teljes hiányáról számolt be. Véleménye szerint hasonló esemény a spanyol népből igen heves érzelmeket és hősi cselekedeteket váltott volna ki, azonban „Olaszországban csak depresszió van”²¹ — írta pesszimista hangnemben.

Július 24–25. drámai eseményei, melyekről közvetlenül Dino Granditól, a Nagytanács egyik főszereplőjétől értesült, váratlanul érték a spanyol nagykövetet. Fernández Cuesta azonnal közölte a hírt Madriddal. Az olaszországi események természetesen Spanyolországban pánikhangulatot váltottak ki, hisz az analógia nyilvánvaló volt. Leginkább a falangista vezetők érezték veszélyben magukat. A fasizmus megbuktatását árulásnak minősítették, s attól tartottak, hogy Spanyolország is Olaszország sorsára juthat. A spanyol sajtó, mely a Falange ellenőrzése alatt állt, a váratlan következményektől tartva — érthető módon — csak július 27-én számolt be az olaszországi történeésekről. Mussolini bukását csupán mint hírt közölték, kommentárok nélkül, s ezt is igen homályos megfogalmazásban tették, hogy az események súlyosságát némiképp palástolják a spanyol közvélemény előtt. A Falange legfőbb orgánumának, az *Arribának* első oldalán a következő hír állt: „Az olasz Király és Császár átvette a főparancsnokságot a fegyveres erők felett. Badoglio tábornaggal váltották le Mussolinit. Új kormány alakult.” Pusztá hírközlésen kívül azonban állásfoglalást, vagy véleményalkotást nem találhatunk az *Arriba* hasábjain. Az amerikai nagykövet, Carlton Joseph Huntley Hayes július 29-én egyértelműen közölte Francóval, hogy minden tengelybarát nemzetre Olaszországhoz hasonló sors vár. A Caudillo azonban nyugodtan válaszolt a nagykövet provokációjára, s kijelentette, hogy őt nem lepték meg a történetek, hiszen ő előre megjósolta a szövetségesek észak-afrikai sikereit. Némileg alátámasztja ezt az a tény is, hogy Franco 1942 szeptemberében Gómez-Jordana külügyminiszteri kinevezésével már valóban megsejthetett valamit a jövőről. A spanyol külpolitika, ha nem vett is ekkor száznyolcvan fokos fordulatot, lassan kezdett elmozdulni a semlegesség irányába. Franco válaszában azonban — Hayes provokatív mondatához hasonlóan — igyekezett az amerikai diplomata érté-

¹⁸ Fernández Cuesta római spanyol nagykövet jelentése Gómez-Jordana külügyminiszternek. Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores (AMAE), R. 1180-5. Róma, 1943. február 15. (63. sz.)

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Fernández Cuesta jelentése Gómez-Jordanának. AMAE, R. 1180-5. Róma, 1943. július 14. (Sz. n.)

sére adni, hogy a háború még koránt sincs megnyerve, s Németország még erős. A brit nagykövet, Samuel Hoare augusztus 19-én találkozott Francóval. Beszélgetésükről az alábbiakat írta: „A diktátor nyugodt, elégedett volt, és bizakodó a jövőt illetően.”²²

Előbb csak a falangistákat említettük, azonban az olasz fasiszmus bukása nem falangista spanyol körökben is okozott gondokat. Közöttük volt Gómez-Jordana is, akinek az olasz fasiszta rezsim bukása elsősorban diplomáciai problémát jelentett. Ugyanis, mint ahogy az várható volt, az olasz fasiszta vezetők közül sokan olyan országban akartak menedéket keresni, amely nemcsak barátja volt az olasz népnek, de amelynek politikai berendezkedése is hasonló volt a megbukott olasz rezsiméhez. Így egyértelmű volt, hogy Spanyolországba akartak utazni, s a kérés nem is sokat késlekedett: Fernández Cuesta már egy héttel Mussolini bukása után engedélyt kért Gómez-Jordanától, hogy néhány fasiszta vezető Spanyolországban kapjon menedéket. A kérvényezők között olyan élvonalbeli fasisztákat találhatunk, mint Dino Grandi, Galeazzo Ciano vagy Edda Mussolini. A spanyol nagykövet többször megismételte a kérést álnevek mögé rejtve az illető fasisztákat,²³ Madrid válasza azonban elutasító volt. Egyértelmű volt, hogy a semlegesség mellett elkötelezett Gómez-Jordana nem akarta sem magát, sem országát kompromittálni. Természetesen a szövetségesei sem tartották volna baráti gesztusnak, ha Spanyolország menedéket nyújt a fasiszta vezetőknek.

A spanyol külpolitika újra a semlegesség felé sodródott tehát Mussolini bukása után, s az olasz események hatással voltak a spanyol belpolitikára is. 1943 szeptemberében úgy tűnt, hogy hasonló események, melyek az olasz diktátor bukását előidézték, Spanyolországban is bekövetkezhetnek. A spanyol tartományok katonai vezetői, Franco egykori tábornoktársai, levélben fordultak a Caudillóhoz, melyben feltették a kérdést: nem érkezett-e el a monarchia restaurációjának az ideje?²⁴ A hasonlóság egyértelmű: Olaszországban is a fasiszta vezetők voltak azok, akik véghez vitték a palotaforradalmat. Első pillantásra tehát úgy tűnhet, valóban veszély fenyegette Franco rendszerét. Azonban a spanyol diktátor már ismerte az olasz példát, mely ez alkalommal természetesen nem követendő (mint oly sokszor e kapcsolatok történetében), hanem éppen elkerülendő volt számára. Így Franco, tanulva Mussolini hibájából, nem esett ugyanabba a csapdába. Először is nem követte el azt a hibát, hogy a levél aláíróit összehívja, és az olasz nagytanács gyűléséhez hasonló alkalmat adjon nekik az együttes fellépésre. Ő egyenként hívatta magához tábornokait és sikerült visszavonattatnia velük a levélben foglalt javaslataikat. Így a viharfelhők elvonultak a Franco-rezsim feje felől.

Tény tehát, hogy az olasz események jelentős befolyással voltak Franco döntéseire és hozzájárultak ahhoz, hogy külpolitikájában Spanyolország egyre távo-

²² Aldo Albónico: *La Spagna tra Badoglio e Mussolini (1943–45)*. Nuova Rivista Storica 1985/3–4. 232–233.

²³ Fernández Cuesta Grandit „Fernández” néven, a Mussolini családot „García” néven említi leveleiben. Ld. Fernández Cuesta jelentése Gómez-Jordanának. AMAE, R. 1180-5. Róma, 1943. augusztus 1. (Sz. n.)

²⁴ Ambró Ferenc madridi magyar követ jelentése Ghyczy Jenő külügyminiszternek. Magyar Országos Levéltár (MOL), Külügyminisztérium Politikai Osztálya iratai (K 63), 1943–29/1. 280. iratcsomó. Madrid, 1943. október 5. 49/pol.-1943.

lodjon a tengely politikájától. A spanyol nagykövet 1943 augusztusában távozott Rómából, feladatait Eduardo García Comín ügyvivőre hagyva.²⁵ Fernández Cuesta többet már nem is tért vissza az olasz fővárosba, bár formálisan 1945. januárig töltötte be a nagyköveti posztot.

Eközben Olaszországban a Badoglio-kormány szeptember 8-án aláírta a fegyverszünetet, de — mint ismeretes — Mussolini politikai karrierje sem fejeződött még be ekkor. Szeptember 12-én a németek kiszabadították Gran Sassó-i fogságából és először Münchenbe, majd Észak-Olaszországba vitték. Ez a terület még a németek ellenőrzése alatt állt. Itt hozta létre Hitler támogatásával Mussolini a rövid életű Olasz Szociális Köztársaságot (Repubblica Sociale Italiana), más néven a salói fasiszta köztársaságot. Az újfasiszta állam a valóságban azonban csupán egy bábkormány volt, teljes mértékben Hitler akaratának és érdekeinek alárendelve. Mussolini a Führer akarat nélküli kiszolgálójává vált, mind szellemileg, mind fizikailag szinte már csak árnyéka volt egykori önmagának.²⁶

Ezzel Olaszország gyakorlatilag két részre szakadt, és két kormány létezett egyidejűleg. A világháború tovább folyt, de ezzel párhuzamosan egy polgárháború is kirobbant az olasz félszigeten. Összességében tehát az olaszoknak három fronton kellett küzdeniük: a szövetségesekkel együtt a németekkel szemben, a németekkel együtt a szövetségesekkel szemben, valamint egy polgárháború keretében olaszok ellen harcoltak.

Ez a szakadás nemcsak Olaszországban volt jelen, hanem a spanyolországi olaszok között is érezhető volt. Központi kérdés volt, hogy a Spanyolországba akkreditált olasz diplomaták melyik oldalra állnak: hűek maradnak Mussolinihoz, vagy a törvényes Badoglio-kormány mellett foglalnak állást? Az olasz diplomaták nagy része a király mellett fejezte ki hűségét, vagyis a legális kormány képviselőtét vállalták magukra. Közülük is ki kell emelni az olasz nagykövetet, Giacomo Paulucci di Calbolit, akit még Mussolini nevezett ki 1943 márciusában.²⁷ A salói fasiszta állam megalakulásakor Mussolini személyesen ajánlotta fel új kormánya külügyminiszteri tárcáját, azonban Paulucci di Calboli visszautasította a felkérést és a monarchiára esküdött fel. A madridi olasz nagykövetség személyzetének nagyobbik része is a hivatalos olasz kormány mellett foglalt állást, azonban más spanyol városokban — ahol olasz konzulátusok működtek, vagy egyszerűen olasz kolóniák éltek — az emigránsok magatartása nem volt ilyen egyértelmű. Barcelonában például az olasz konzul és az olasz kolónia Mussolini és a fasizmus mellett tartott ki. Más városokban előfordult, hogy a konzuli testületen belül sem volt egyetértés. Ez történt például San Sebastián-ban is, ahol a konzul

²⁵ Fernández Cuesta 1943. augusztus 18-án írta meg utolsó jelentését (AMAE, R. 1717-3, 398. sz.). A következő jelentés már García Comín szignóját viseli.

²⁶ Az Olasz Szociális Köztársaság külpolitikájáról részletesebben lásd: *Marino Viganò: Il Ministero degli Affari Esteri e le relazioni internazionali della Repubblica Sociale Italiana 1943-1945.* Milano, Jaca, 1991. *Luigi Villari: Affari esteri 1943-45.* Roma, Magi-Spinetti, 1948. *Annibale Zambarbieri: La Repubblica di Salò e Mussolini visti da un osservatore spagnolo.* Humanitas 1982/2. 274-294. *De Launay: i. m. Candiano Falaschi: Az olasz fasizmus végnapjai.* Budapest, Kossuth, 1975. *Ormos: i. m. 563-625.*

²⁷ Paulucci di Calboli „köpönyegforgatásáról” és az angolszász nagykövetek előtt is „visszatetsző magatartásáról” számol be Ambró jelentése. Ld. MOL, K 63, 1943-29/1. 280. iratcsomó, Madrid, 1943. október 16. 50/pol.-1943.

Badoglio-párti volt, az alkonzul azonban Mussolinira adta a voksát. Meglepő módon azonban a legharcosabb antifasiszta diplomata Sevilla olasz konzulja, Franco Farinacci, az egyik legrettegettebb olasz fasiszta vezető, Roberto Farinacci (Cremona „kiskirálya”) fia volt. A Spanyolországban élő olaszok közötti ellentétek gyakran okoztak politikai és diplomáciai problémákat, de — mivel nemegyszer nyílt összetűzésbe keveredtek egymással és a spanyol hatóságokkal — veszélyesek voltak a közrend fenntartása szempontjából is.²⁸

Minthogy Olaszországban 1943. szeptembertől párhuzamosan két kormány működött, felmerül a kérdés, hogy Spanyolország hogyan oldotta meg ezt a diplomáciai dilemmát? Tengelybarát orszádként természetesen Mussolinit és új kormányát kellett volna elismernie. Azonban mint semleges ország — figyelembe véve, hogy a háborús események már nem a tengely számára voltak kedvezőek — a legitim olasz monarchia mellett kellett volna állást foglalnia. Hitlernek gyorsan sikerült elismertetnie Mussolini bábállamát a tengely csatlós országaival,²⁹ és a fasiszta sajtó közölte, hogy Spanyolország is hivatalosan elismerte a salói köztársaságot.

Azonban a valóságban nem így történt. Gómez-Jordana külügyminiszter a római spanyol ügyvivőnek azt az utasítást adta, hogy csak a legitim miniszterelnök előtt lássa el hazája képviseletét. Ezért Spanyolország a monarchiával tartotta fenn a hivatalos kapcsolatokat, sőt Gómez-Jordana még arra is utasította García Comínt, hogy kísérelje meg megszerezni az olasz külügyminisztériumtól az 1939–1941-es évek Spanyolországra vonatkozó dokumentációját, hogy ezzel elejét vegye a későbbi diplomáciai bonyodalmaknak.

Ekkor tehát Spanyolország már határozottan visszatért a semlegességhez, amivel a Caudillo igyekezett leplezni korábbi tengelyhatalmakhoz fűződő — és 1943-tól már egyre kompromittálóbbról — kapcsolatait. Ezt támasztja alá a spanyol Külügyminisztérium Nemzetközi Tanácsadó Hivatalának tizenegy oldalas feljegyzése, mely a következőképp definiálta a spanyol álláspontot: „Az olasz eseményekkel szemben Spanyolország jelenlegi magatartása semmi kétséget sem hagy maga után. A király testesíti meg az olasz állam nemzetközi személyiségét, aki jogköréből adódóan kinevezte a Badoglio-kormányt, mely ezáltal legitimmé vált. [...] következésképpen nemzetközi szinten csak ettől a kormánytól függő megbízottak és szervezetek képviselhetik az olasz államot. [...] Ez azt jelenti, hogy a Quirinale³⁰ melletti Spanyol Nagykövetség továbbra is törvényesen a király mellett van akkreditálva, anélkül, hogy ez utóbbinak fővárosból való eltávozása jogilag módosítaná ezt a helyzetet [...] És fordítva is: a spanyol államfő, valamint a kormány mellett csak azok a diplomáciai képviselők tevékenykedhetnek, akiket a király vagy a törvényes kormány nevezett ki, mindaddig, amíg a jelen helyzet fennáll.”³¹

²⁸ *Albònico*: i. m. 234–235.

²⁹ Német nyomásra Japán, Bulgária, Horvátország, Románia, Szlovákia, Magyarország, Kína, Mandzsúria, Thaiföld, Burma és San Marino ismerte el hivatalosan az Olasz Szociális Köztársaságot. *Vigano*: i. m. 532.

³⁰ Az egykori római királyi palota (ma a köztársasági elnök székhelye), ahol a külföldi diplomáciai képviselők átadják megbízólevelüket az olasz állam képviselőjének.

³¹ A Külügyminisztérium Nemzetközi Tanácsadó Hivatalának feljegyzése. AMAE, R. 2193-25. Madrid, 1943. szeptember 22. (400. sz.)

Ennek ellenére a németek igen erős nyomást gyakoroltak Francóra, hogy Spanyolország hivatalosan is ismerje el Mussolini bábkormányát. A madridi német nagykövet, Eberhard von Stohrer báró nem felejtette el emlékeztetni a Caudillót, hogy Mussolini annak idején egy pillanatig sem habozott elismerni Franco kormányát. Ez alkalommal Gómez-Jordana határozott semlegessége volt az, ami Francót végső soron meggyőzte, ugyanis a külügyminiszter lemondással fenyegette meg a Caudillót arra az esetre, ha elismerné Mussolini fasiszta köztársaságát.³² Így a szeptember 29-re összehívott minisztertanácscon Gómez-Jordana akaratára kerekedett felül, és Spanyolország nem ismerte el a salói köztársaságot. Október 31-én Franco bejelentette Spanyolország visszatérését a semleges pozícióhoz, bár hangsúlyozta, hogy úgynevezett „éber semlegességről” van szó.³³

Jóllehet a hivatalos elismerés tehát nem történt meg, bizonyos közvetett képviselő mégis kialakult a fasiszta rezsimmel. A milánói spanyol konzul, Fernando Chantal³⁴ azt az utasítást kapta, hogy összekötő szerepet töltsön be — természetesen diszkrétén, írásos dokumentáció nélkül — a Mussolini kormány és a Franco-rezsim között. A konzul leveleiben hírt adott a spanyol külügyminiszternek az általános olasz helyzetről, a köztársasági fasiszta párton belüli korrupcióról és a belső egyetértés hiányáról, a német–olasz ellentétekről, az olasz városok folyamatos bombázásáról, valamint az olasz nép reményvesztett, kimerült lelkiállapotáról.³⁵

Ugyanígy volt példa a spanyolországi olasz diplomáciai jelenlét kétarcúságára is. Egy bizonyos Eugenio Morreale³⁶ vállalta Mussolini kormányának madridi képviselőtét egészen a Duce haláláig. Morreale „az Olasz Szociális Köztársaság spanyolországi képviselője” címet vette fel, s madridi irodájában két akkreditált titkár (Antonio Boserman, Armando Carducci), egy kereskedelmi megbízott (Adolfo Marino), egy sajtóattasé (Giorgio Spotti), valamint három katonai attasé (Antonio Muffone, Michele Scopa, Marino Belloni) is tevékenykedett.³⁷ Természetesen ez, valamint a több más spanyol városban³⁸ megtalálható olasz hivatalnokok pusztán jelenléte felháborodást és tiltakozást váltott ki mind a legitim olasz kormányt képviselő nagykövet, mind az angolszász nagykövetek részéről. Gómez-Jordana ugyan elismerte az amerikai diplomata előtt, hogy Morreale az olasz fasiszta köztársaság képviselőjeként van jelen Madridban, azonban ez nem

³² Gómez-Jordana többször is fenyegetőzött lemondással külügyministersége idején, és úgy tűnik, taktikája bevált. Erről részletesebben lásd: *Javier Tusell: La etapa Jordana (1942–44). Espacio, Tiempo y Forma* 1989/2. 169–189.

³³ *Albónico*: i. m. 233.

³⁴ Fernando Chantal y Girón (1896–1964) már rendelkezett némi diplomáciai múlttal. Dolgozott a spanyol külügyminisztériumban, valamint a párizsi, a berni és a londoni nagykövetségen. Milánóban 1943. július 6-tól látott el konzuli feladatokat. Innen 1948-ban tért vissza Madridba, de haláláig diplomáciai tisztségeket töltött be.

³⁵ Chantal tevékenységéről részletesebben lásd: *Zambarbieri*: i. m. Ebben a cikkben a szerző közül két fontos bizalmas levelet, melyet a spanyol konzul felettésemnek küldött Madridba.

³⁶ Morreale Mussolini bukása előtt Málágában volt konzul. 1943 szeptemberétől hozzá fordulhattak azok az olaszok, akik politikai meggyőződésükben Mussolinihoz maradtak hűségesek.

³⁷ García Comín levele Gómez-Jordanának. AMAE, R. 2193-25. Róma, 1944. március 23. (118. sz.)

³⁸ Az Olasz Szociális Köztársaság Madridon kívül képviselőt tartott fenn az alábbi városokban: Málaga, Huelva, Sevilla, Zaragoza, Murcia, Valencia, Algeciras, Vigo, San Sebastián, Logroño, Barcelona, Bilbao, Estepona, Miranda del Ebro, Palma de Mallorca.

jelenti azt — érvelt a külügyminiszter —, hogy a spanyol kormány hivatalosan elismerte volna Mussolini államát. Gómez-Jordana azzal indokolta a félhivatalos kapcsolat fenntartását a fasiszta bábállammal, hogy a spanyol kormány nem hagyhatja, hogy az Észak-Olaszországban lévő spanyol állampolgárok képviselet nélkül maradjanak.³⁹

Az angolszász hatalmak, valamint a monarchista Olaszország nagykövetei többször megismételték tiltakozásukat Spanyolországnak az olasz fasiszta állam képviseletével szemben tanúsított magatartása miatt, és követelték a fasiszta kormány képviselőinek spanyol területről való kiutasítását. Franco azonban halogatta a döntést. A spanyol hatóságok sokáig türelmesnek mutatkoztak a Mussolini képviseletében fellépő olasz tisztviselőkkel szemben és semmit nem tettek akcióik megfékezésére. Engedélyezték például, hogy Mussolini követői Badoglio ellenes pamfletet⁴⁰ jelentessenek meg (1943. november), és nem léptek fel királyellenes kampányukkal szemben sem. Ennek keretében a spanyolországi olasz fasiszták több lázító kiadványt adtak ki, közöttük például egy könyvet is *Poderes ocultos en acción* (Sötét erők akcióban) címmel. A spanyol kormány nemcsak, hogy megtűrte az ilyen jellegű akciókat, hanem még arra is engedélyt adott, hogy az említett kiadványokat, röpiratokat az *Arriba* nyomdájában nyomtathassák, mint ahogy erről felháborodottan tájékoztatta Paulucci di Calboli a törvényes olasz kormányt.⁴¹ Ezenkívül Morreale sikereket ért el a fasiszta propaganda területén is: a falangista sajtóban befolyásos barátai voltak, akiknek köszönhetően olyan cikkek láthattak napvilágot az *Arriba* hasábjain, melyek „gyáva árulóknak” minősítették az olaszokat, akik elárulták a fasizmust, és átálltak a király oldalára. Hasonló tematikával és céllal született meg Ismael Herraiz könyve is *Italia fuera de combate* (A kiugrott Olaszország) címmel. A falangista újságíró megvető hangnemben írt az olaszok „árulásáról”, de emellett hangot adott abbéli félelmének is, hogy esetleg a spanyol rezsim is hasonlóképpen fog összeomlani, mint ahogyan az Olaszországban történt.

Kétségtelen tehát, hogy a spanyol hatóságok túlságosan is toleránsak voltak az olasz fasiszták tevékenységével szemben, s emiatt a semlegességet hangsúlyozó Gómez-Jordana többször is hangot adott nemtetszésének. Ám egy vadászbaleset következményeként Gómez-Jordana 1944. augusztus 3-án váratlanul elhunyt, s utóda José Félix Lequerica y Erquiza⁴² lett, aki nem éppen angolbarátságáról volt ismert a szövetséges diplomaták körében. Morreale ezt a helyzetet ki is akarta használni, megnövelte bizalmi embereinek a számát és egy új olasz iskola megnyitását tervezte Barcelonában, mely természetesen fasiszta irányítás alatt

³⁹ *Albónico*: i. m. 244. A cikk szerzője hasonló példaként említi azon félhivatalos kapcsolatot, melyet a spanyol kormány az észak-afrikai francia kormánnyal létesített. Ezen kormány is rendelkezett képviselővel Madridban, annak ellenére, hogy a vichyi nagykövet látta el a hivatalos francia képviseletet.

⁴⁰ *Albónico*: i. m. 269–271.

⁴¹ Paulucci di Calboli madridi olasz nagykövet jelentése José Pan de Soraluece külügyi államtitkárnak. AMAE, R. 2193-25. Madrid, 1944. május 1. (Sz. n.)

⁴² José Félix Lequerica y Erquiza külügyminiszteri megbízatása előtt a vichyi kormány előtt képviselte nagykövetként hazáját. A külügyi tárcát 1944. augusztus 12.–1945. július 20. között töltötte be.

működött volna.⁴³ Az olasz fasiszta diplomata egyre határozottabb lépéseket tett a spanyol katonai körök felé is. Lequericához azzal a kéréssel fordult, hogy nevezzenek ki egy spanyol katonai attasét a milánói spanyol konzulátusra, ez alkalommal azonban a külügyminiszter elutasító választ adott. Lequerica tartózkodó magatartása ellenére *Morreale* tovább tevékenykedett, és befolyásos falangista barátai révén igyekezett minél kedvezőbb helyzetet kialakítani az olasz fasiszta köztársaság számára.⁴⁴

A fenti példák is bizonyítják, hogy noha Franco nem ismerte el hivatalosan Mussolini államát, a diplomáciai színpad díszletei mögött fennmaradtak a kapcsolatok a fasiszta kormánnyal is, s a falangista körök nem is leplezték az Olasz Szociális Köztársaság képviselői iránt táplált szimpátiájukat. Csak 1945 első napjaiban tett Lequerica határozottabb lépéseket ebben az ügyben, amikor bejelentette a hadügyminiszternek,⁴⁵ hogy már nem látja indokoltnak Mussolini katonai attaséinak madridi jelenlétét, és időszerűvé vált *Spanyolországból való kiutasításuk*.⁴⁶ Mindezek ellenére a rendelet végrehajtását nem kapkodták el; még 1945 áprilisában is voltak fasiszta katonai ügynökök *Spanyolországban*.

Chantal Milánóban közelről nézhette végig az olasz fasizmus haláltusáját. Többször tett látogatást Mussolininál, és benyomásáról 1944 nyarán a következőket írta felettesének: „A diktátor külsőre megváltozott: lefogyott, megöregedett; hangja tompa, tekintete nyugodt.”⁴⁷ A tragikus sorsot megsejtve Mussolini spanyol útleveleket kért szeretője, Clara Petacci családjának.⁴⁸ Chantal segítségét felhasználva április 25-én még megkísérelte Svájcban keresztül felvenni a kapcsolatot a szövetségesekkel. A spanyol konzul erről is tájékoztatta Madridot: „25-én délután a Duce hívatott magához azzal a kéréssel, hogy egy kényes és nagyon titkos ügyben intézkedjek Svájcban. Az események felgyorsulása miatt azonban már nem tudtam eljárni ebben az ügyben. Arról lett volna szó, hogy beszéljek a berni brit követtel. Ehhez hozzá is járultam, tekintve, hogy személyesen ismerem Norton urat.”⁴⁹ Mussolini ekkor már meg akarta adni magát, ám nem feltételek nélkül – mint ahogy azt a szövetségesek követelték. Ez lehetővé tette volna számára, hogy a fasizmus fennmaradjon, és felhasználható legyen a bolsevizmus elleni harcban. Ez alkalommal „Mussolini nagyon ideges volt, szemei kidülledtek és világosan látható volt elkeseredettsége”⁵⁰ – írja a spanyol diplomata. Chantal

⁴³ A fasiszta olasz képviselőt barcelonai irodájának levele a spanyol külügyminiszternek. AMAE, R. 2193-25. Barcelona, 1944. szeptember 8. (Sz. n.) A fasizmus spanyolországi kulturális hatásáról lásd még: *José Andrés Gallego – Luis de Llera: Instituciones culturales fascistas en España (1939-1944)*. Spagna Contemporanea 2000/18. 211-217.

⁴⁴ *Albónico*: i. m. 259.

⁴⁵ Ezt a tisztséget Carlos Asensio Cabanillas töltötte be 1942. szeptember 3. és 1945. július 20. között.

⁴⁶ Lequerica személyes és bizalmas közlése Carlos Asensio tábornoknak. AMAE, R. 2193-25. Madrid, 1945. január 5. (Sz. n.)

⁴⁷ *Zambarbieri*: i. m. 289. A cikk szerzője közli Fernando Chantal levelét is, melyet 1944. július 8-án írt Gómez-Jordana külügyminiszternek.

⁴⁸ Chantal jelentése Lequericának. AMAE, R. 1180-6. Milánó, 1944. szeptember 1. (93. sz.); Chantal jelentése Lequericának. AMAE, R. 2302-16. Milánó, 1944. szeptember 29. (Sz. n.); Chantal jelentése Lequericának. AMAE, R. 2302-16. Milánó, 1944. szeptember 29. (104. sz.)

⁴⁹ Chantal levele Lequericának. AMAE, R. 1705-2. Milánó, 1945. május 6. (24. sz.). Idézi *Zambarbieri*: i. m. 292.

⁵⁰ Uo.

halóban nem tudta már a kért közbenjárást teljesíteni, tekintve, hogy április 28-án partizánok fogták el Mussolinit szeretőjével és más fasiszta vezetőikkel együtt.

A levél második részében a spanyol konzul az észak-olaszországi kaotikus helyzetről számolt be, valamint írt arról a több száz spanyol állampolgárságú menekültről is, akik Németországból indulva az Olasz Szociális Köztársaságban rekedtek, s vagyon nélkül, nyomorúságos helyzetben várták hazatelepítésüket.⁵¹

Amikor Mussolini kivégzésének a híre eljutott Spanyolországba, Morreale bejelentette Lequericának, hogy spanyolországi küldetése véget ért, tekintve, hogy az állam, melyet képviselt megszűnt.⁵² Ezután a madridi olasz fasiszta képviselő és spanyolországi irodái feloszlottak.

Mussolini halála után az olasz–spanyol kapcsolatok történetében új fejezet kezdődött. Az olasz sajtó — nem feledve a spanyol falangisták Badoglióval és az olasz monarchiával szembeni ellenséges viselkedését — spanyolelles kampánytól volt hangos és a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok azonnali felfüggesztését követelte. Ugyanígy a spanyol sajtóra sem volt jellemző a baráti hangvétel. Ennek ellenére — és főleg gazdasági okoktól motiválva — a diplomáciai kapcsolatok egy ideig még fennmaradtak. A spanyol kormány formálisan jó kapcsolatot alakított ki az olasz állam új nagykövetével, Tommaso Gallarati Scottival.⁵³ Ezzel párhuzamosan Rómában is normalizálódott a helyzet az új spanyol nagykövet, José Antonio Sangroniz y Castro⁵⁴ kinevezésével. Ez utóbbi két diplomata munkásságának bemutatása 1945-től azonban már az olasz–spanyol kapcsolatok történetének újabb fejezetéhez tartozik.

⁵¹ Uo.

⁵² Morreale levele Lequericának. AMAE, R. 2193-25. Madrid, 1945. május 1. (Sz. n.)

⁵³ Gallarati Scotti 1945. február 15-én adta át megbízólevelét. 1946. december 28-ig képviselte hazáját Madridban.

⁵⁴ 1945. január 3-án nevezték ki nagykövetté, de csak májusban foglalta el római helyét.